TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Cilt: 6 **Sayı: 12** **Temmuz 2016**

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF THE FACULTY OF LETTERS

Volume: 6 **No: 12** **July 2016**

ISSN **1309-7660**

Edirne

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2016

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
Volume: 6, Number: 12, July 2016

Dergi Sahibi / Owner
Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Edebiyat Fakültesi Adına
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Editör / Editor
Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board
Başkan / Chairman
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Üyeler / Members
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN ● Prof. Dr. Engin BEKSAÇ ● Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK ● Prof. Dr. Burçin ERDOĞU ● Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN ● Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU ● Yrd. Doç. Dr. Rahman AKALIN

Dizgi ve Düzelti / Design and Redaction
Arş. Gör. Barış Berhem ACAR ● Arş. Gör. Ayşe Nur ÖZDEMİR ● Arş. Gör. Esra Nur SÖZBİLİCİ ● Arş. Gör. Seda ÇETİN ● Arş. Gör. Serkan CÖMERTEL ● Arş. Gör. Zeynep DUYMAZ

Halkla İlişkiler / Public Relations
Burcu KARATEPE

İletişim Adresi / Address
Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Balkan Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Belgegeçer: 284 235 95 27 / Dâhili: 1604 / 1641
e-posta: tuefdergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing
Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayiçi Yerleşkesi / Edirne

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Uluslararası Hakemli bir dergidir. Dergi, ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, EBSCO Index ve ASOS Index tarafından taranmaktadır.

Bu dergide yayımlanan makaleler Yayın Kurulu'nun izni olmadan aynen veya kısmen yayınlanamaz ve iktibas edilemez. Yayımlanan yazı ve makalelerin içeriği ile ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Kapak Resmi: Yalnızgöz Köprüsü (Foto: Umut KOZAKOĞLU)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Eşref ABAY • Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AÇA • Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Alev BULUT • İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aymil DOĞAN • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL • Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Vahit TÜRK • İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mine YAZICI • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp BACANLI • TOBB Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. Türkay BULUT • İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÇEVİK • Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ECE • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mücahit KAÇAR • Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Betül PARLAK • İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem SALİM • Şumnu Üniversitesi
Doç. Dr. Cafer ULU • Namık Kemal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cemal AKSU • İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY • Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun BEKİR • Plovdiv Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cevdet ŞANLI • Yıldız Teknik Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

İbrahim ERDAL

Muhalif Tan ve Vatan Gazetelerine Göre Savaş Döneminde (1940–1945) İktisadi Uygulamalar / 1-16

Fikret YILDIRIM

On Some Mythical Words in a 19th Century Uyghur Dictionary / 17-33

İnönü KORKMAZ

Çeviri Stratejilerinin Yazın Çevirisinde Uygulanması: Yaşar Kemal'in Ölmez Otu Eserinin İngilizceye Çevirisinden Örnekler / 35-46

Derya YILMAZ

Late Bronze Age Textile Tools from Maydos Kilisetepe in Gallipoli (Turkey) and Their Aegean Connections / 47-66

Ramadan DOĞAN

Emrî'de Kelime Oyunları Yahut Harf Simgeciliği / 67-91

Meral BALCI

İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları ve Osmanlı İmparatorluğu'na Dair Düşünceleri / 93-108

Dolunay KUMLU

Çeviri Eğitimindeki Öğrenme Çıktılarının Bologna Süreci Açısından Değerlendirilmesi / 109-124

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12, Temmuz 2016, s. 93-108

İNGİLTERE BAŞBAKANI DAVID LLOYD GEORGE'UN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ANILARI VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DAİR DÜŞÜNCELERİ

Meral BALCI*

ÖZ: Tarihsel olayları anlamak için incelenen dönemin siyasi aktörlerini çalışmak ve onların anılarından istifade ederek günün olaylarını açıklamak, tarihçiler için vazgeçilmez bir yöntemdir. Bu metinde, uzun yıllar İngiliz parlamentosunda görev yapmış, 1916-1922 arasında da başbakanlık görevini üstlenmiş olan David Lloyd George ve anıları çalışılmıştır. Metin, George'un, başbakanlığı döneminde uyguladığı ve daha sonra da anılarında bahsettiği Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili dış politikalarına odaklanmıştır. Bu politikaların çoğunun, George'un Osmanlı'ya karşı olan ön yargılı tutumundan kaynaklandığı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, George'un başbakanlıktan ayrıldıktan sonra yazmış olduğu anıları, ne zaman tamamlanıp basıldığı ve içeriği anlatılmıştır. Anıların basılmasından sonra gerek o zamanın siyasi aktörlerinden, gerekse halktan alınan tepkilerden bahsedilmiştir. Bu makalede, George'un 1938 yılında tekrar elden geçirilip iki cilt halinde yayımlanmış olan *Anılar* isimli kitabı esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lloyd George, Başbakan, Britanya İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı.

THE MEMOIRS OF DAVID LLOYD GEORGE, THE BRITISH PRIME MINISTER, CONCERNING WORLD WAR I AND HIS THOUGHTS REGARDING THE OTTOMAN EMPIRE'S PARTICIPATION IN THE WAR

ABSTRACT: Studying the leading actors of the periods and explaining the events concerning the related periods through the political actors' memoirs are indispensable methods for historians in order to understand historical events. In this article, Lloyd George, who served in the British Parliament for a long time and worked as the Prime Minister between 1916 and 1922, and his memoirs were studied. This article focuses on the applications of George's foreign policy related to The Ottoman Empire and then, his memoirs in this context. It is also claimed that most of his foreign policy is based on his prejudice against The Ottoman Empire. In this

* Dr., Marmara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu İngilizce Bölümü.
mbalci@marmara.edu.tr

study, George's memoirs, which he wrote after he had quited the prime ministry, the period when these memoirs were completed and the content of them were presented. After these memoirs had been published, the reactions regarding these books from both political actors of the term and the public were also told. This article based on George's memoirs, which were revised and published as two volumes in 1938.

Keywords: Lloyd George, Prime Minister, The British Empire, The Ottoman Empire, First World War.

Giriş

İlk ciddi İngiliz-Osmanlı ilişkisi, William Harborne'un 1583'te Osmanlı'ya elçi olarak atanmasıyla başlamıştır. İngilizlerin elçi atamasının nedenleri ise ticari ilişkilerini geliştirip yeni pazarlar araması ve Katoliklere karşı Protestan üstünlüğünü sağlamak isteğidir. 17. yüzyıla gelindiğinde Hindistan'ın İngiliz toprağı olması sebebiyle, İngiltere dikkatini Orta Doğu dolayısıyla Osmanlı topraklarına yöneltmiştir. Diğer yandan İngiltere, kendi çıkarlarıyla çatışan Rusya ve Fransa'yı durdurabilecek ama kendisine sorun çıkarmayacak bir Osmanlı'yı bu iki ülkeye karşı desteklemiştir. 1838'e gelince, Türk-İngiliz Ticaret Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla İngilizler önemli bir kazanım edinmiştir. Bu sözleşme ile ilişkiler gelişmiş, ancak Osmanlı ekonomisi kötüye gitmeye başlamıştır. İngilizlerle olan siyasi ilişkilerin en önemlisi ise Kırım Savaşı sırasında İngilizlerin Türkler ile birlikte Ruslara karşı savaşmalarıdır. Rusların 1877'de İstanbul'u alma ihtimali karşısında İngiltere, Osmanlı-Rus Ateşkesi için girişimlerde bulunmuş, Rusya'ya savaş açma ihtimalinden de söz etmiştir. Aynı İngiltere 1878'de, yardım bahanesiyle Kıbrıs'ı, 1882'de de Mısır'ı işgal etmiştir.

1900'lerde İngiltere'nin Osmanlı politikasında değişmeler gözlenmektedir. Sömürgeleri, deniz gücü ve yüksek üretim kapasitesi, İngiltere'yi dünyanın en büyük gücü yapmıştır. Bu büyük güç, hızlı bir çöküş içinde olan Osmanlı'nın elindeki Arap yarımadası ve Orta Doğu topraklarını sömürgeleri arasına katmak için planlar yapmaya ve mücadele vermeye başlamıştır. Diğer büyük güçlerin de dağılmakta olan İmparatorluktan pay alma çabalarının ortak noktası Akdeniz'e egemen olmaktır.[1] Böyle bir kaos ortamında Birinci Dünya Savaşı patlak verir.

100. yılı idrak edilen Birinci Dünya Savaşı'na bir oldu bittiyle giren hatta girmeye zorlanan Osmanlı, gerek savaş meydanında güçlü rakipleriyle, gerekse onunla savaşmayı ve yok etmeyi kafasına koymuş bir siyasetçinin,

[1] Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 47.

Lloyd George'un, siyaset arenasındaki düşmanca tutumlarıyla baş etmeye çalışmıştır.

İki Alman savaş gemisinin Osmanlı bayrağı ile Rus kıyılarını bombalaması ve Rus filosuna saldırması üzerine, 4 Kasım 1914'te Çarlık Rusyası'nın Osmanlı'ya savaş açmasını müteakip, diğer İtilaf devletleri, Fransa ve İngiltere de ertesi gün Osmanlı'ya savaş ilan etmişlerdir. Dönemin İngiltere Başbakanı Henry Asquith,[2] Osmanlı'nın savaşa girmesini bir "intihar" olarak nitelemiş ve 4 Kasım 1914'te yaptığı bir konuşmada "Türk İmparatorluğu intihar etti, kendi mezarını kendi elleriyle kazdı" demiştir. [3] Diğer yandan İngiltere'nin Osmanlı ile savaşa girmesinin sebebi; zayıflayan Osmanlı'nın topraklarının Rusya ve Almanya arasında paylaşılmasını önlemek, bu "ganimetten" payını almaktır.[4] Yani, Osmanlı'nın büyük savaş içinde yer almasının sebebi sadece onun Rusya'ya savaş ilan etmesi değil, İngilizlerin emperyalistik arzularından da kaynaklanmaktadır.

Lloyd George'un İngiltere başbakanı olduğu Aralık 1916, Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği bir tarihtir. Öncelikle Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış İngiltere'nin başbakanı olarak, savaşın mağluplarına barış şartlarını empoze etmiş, ancak savaşın mağluplarından biri olan Türkler'e Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirememiştir. Buna ilaveten İngiltere, Çanakkale krizinde müttefikleri tarafından yalnız bırakılmış, bunun sonucunda da büyük bir prestij kaybına uğramıştır.[5] Ayrıca, Türkiye'ye karşı bu düşmanca tutumu sebebiyle İslam ülkelerinde, özellikle de İngiltere'nin sömürgesi durumunda olan Hindistan'da itibarı önemli bir şekilde azalmıştır.[6]

İngiltere, emperyalist politikası nedeni ile takibi ve kontrolü zor olan İtalya yerine 1917 tarihinde imzalanmış Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması'nı[7] göz ardı ederek kontrolü daha mümkün olan Yunanistan'ı

[2] Henry Asquith, I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılında Başbakanlık yapmış, Aralık 1916'da istifa edince yerine David Lloyd George geçmiştir.
[3] Harry Howard, *The Partition of Turkey,* Howard Fertic, New York, 1966, s. 113.
[4] Ali Satan, *100 Soruda 1. Dünya Savaşı*, Rumuz Yay., İstanbul, 2014, s. 63.
[5] Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George, Volume I,* Odhams Press Limited, London, 1938, s. 260, 297, 303.
[6] George, *age.,* s. 481.
[7] **19 Nisan 1917 tarihinde** İngiltere, Fransa ve İtalya arasında **imzalanan** bu antlaşma ile, Oniki Ada, Antalya, İzmir, Aydın ve Muğla İtalya'ya verilmiştir. Paris Konferansı'nda Yunanistan'a İzmir'i vermek isteyen İngiltere, İtalya itiraz edince, Rusya'nın imzası olmamasını bahane ederek Antlaşma'nın geçersiz olduğunu ileri sürmüştür.

desteklemiştir.[8] Ankara yönetimi ise İstiklal Harbi boyunca İngiltere ile uzlaşmak ve İngiliz-Yunan ittifakını sona erdirmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş fakat bir sonuç elde edememiştir.[9]

Lloyd George'un Başbakanlığı ve İngiltere'nin Osmanlı Politikası

David Lloyd George, 1916-1922 yılları arasında İngiltere başbakanı olarak ülkesini yönetmiş, savaş sonrasında da Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde başrolü oynamış bir politikacıdır. Ana dili İngilizce yerine Galce olan ilk Britanya başbakanıdır.[10]

Mühimmat (levazım) Bakanı olmasının ardından, 6 Aralık 1916'da, Muhafazakâr ve Liberal partilerin oluşturduğu koalisyon hükûmetinin başbakanlığına getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın son iki yılında, beş kişilik "Savaş Kabinesi"[11] ile İngiliz savaş politikasını yönetmiştir. 1918'de,

[8] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s. 71.

[9] Stephen F. Evans, *The Slow Rapprochement, Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk, 1919-38*, North Humberside, Eothen Press, 1982, s. 38-39.

[10] Lloyd George 1863'de Manchester'da doğmuş, okul müdürü olan babasının ölümünden sonra annesi tarafından yetişmesi için Galler'e götürülmüştür. İngiltere'nin kuzeyinde, Galler'de Caernarvonshire adlı bir kasabada yetişmiş, oradaki kasaba okulunda Latince ve Fransızca öğrenerek eğitimini geliştirmiş, hukuk müşaviri olarak çalışmıştır. 1890'da 27 yaşında iken, 1945'e kadar elinde tutacağı Liberal Party Caernarvon milletvekiliğine seçilmiştir. İğneleyici nükteleri, Parlamento'da onu korkulan fakat saygıdeğer bir çalışma ve tartışma rakibi yapmıştır. Bk. Henry de Zogheb, "David Lloyd George", *Fikir Hareketleri*, Yıl: 2, C. 4, S. 81, 1935, s. 39-41. Liberal parti üyesi olarak Avam Kamarası'nda 55 yıl görev yapmış olan L. George, Anglikan Kilisesi'nin resmi statüsüne ve Güney Afrika'da yapılan Boer Savaşı'na karşı çıkışıyla tanınmıştır. İngiliz parlementosunda Lordlar kamarası tarafından şiddetle eleştirilen düzenlemeleri yürürlüğe koymuş, aristokrasinin İngiliz siyasetindeki ağırlığının azaltılmasını sağlamış böylece gerek parlamentoda, gerekse İngiliz toplumunda popülerliğini artırmıştır. 1905'te Ticaret Odası başkanı, 1908'de de Maliye Bakanı olmuştur. Lloyd George'un 1909'daki bütçesine, İngiltere'de sosyal güvenlik sisteminin kurulmasında önemli rol oynadığından ve işçi haklarını savunduğundan "halk bütçesi" denmiş ve L. George geniş kitlelerin sempatisini kazanmıştır. Bu bütçe, yüksek toprak vergileri ve £ 3.000'dan fazla gelire yüksek vergiler getiriyordu. Bu vergilerden edinilen parayla da Kraliyet bahriyesinin yeniden silahlandırılması ve sosyal reform programlarının desteklenmesi planlanıyordu. Bu bütçe, anayasal bir krize neden olarak Lordlar Kamarasında reddedildi, ki bu Lordların hükûmet bütçesine ilk kez karşı çıkmasıydı. L. George, bunu Lordlara saldırmak için fırsat bilerek 1911'de bir kanun ile Lordlar Kamarasının gücünü azalttı. Savaşın ilk yıllarında Maliye Bakanlığı görevine devam eden L. George, 1915'te Asquith'in savaş zamanı koalisyon hükûmetinin Savaş Bakanlığına atanmıştır. Bu görevi yaparken, İngiliz ordusunun ihtiyacı olan tüm mühimmatı bularak, özellikle maddi konularda "harikalar" yarattığı söylenmiştir. Bk. https://www.gov.uk/government/history/past-prime-ministers/david-lloyd-george.

[11] Savaş kabinesi; David Lloyd George, Lord Curzon, Andrew Bonar Law, Arthur Henderson ve Lord Alfred Milner'den oluşuyordu.

müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasında büyük payı olmuştur.

Savaş sonrasında da içinde bulunduğu koalisyonu devam ettirmiş, 1919'da önce Paris Barış Konferansı müzakerelerinde[12], arkasından Versay Anlaşması'nın[13] imzalanmasında önemli rol oynamıştır.

Bu dönemde Lloyd George, Yunanistan'ın lideri Venizelos'la liberal politika bağlamında uyuşmaktadır. Batıda, özellikle İngiltere'de Venizelos'a büyük saygı duyulmakta ve Yunan kamuoyundaki etkisi bilinmektedir. Hatta, İzmir'e girmenin başarısızlıkla neticeleneğini öngören Yunan ileri gelenleri, mevcut kamuoyunun baskısıyla etkisizleşmiştir.[14]

Lloyd George, Yunanlıların Doğu Akdeniz'de yükselen bir grafik çizdiği fikrindedir. Bunu düşünmesine sebep ise Yunanistan'ın artan nüfusununun yanı sıra, askerî anlamda zeki ve çevik askerler çıkardığına, denizci bir millet olduğuna inanmasıdır. Ona göre; Doğu Akdeniz'e hakim olan bir müttefik, Süveyş Kanalı'ndan Uzak Doğu'ya, Uzak Doğu'dan Avusturalya'ya kadar uzanan Britanya İmparatorluğu'nun işine yarayacaktır.[15]

1922 Eylül'de çıkan Çanakkale krizi Lloyd George'un başbakanlığının, dolayısıyla hükûmetin de sonunu hazırlamıştır.[16] Lord Curzon[17]'a göre tüm bu problemler Başbakan'ın Türklerden nefret etmesinden ve Yunanlılara "delicesine" sevgisinden kaynaklanmaktadır.[18] Hatta bazı İngiliz parlamenterler de George'un Türklere karşı "barbarca" tavrını tartışmış, Malta'ya gönderilen sürgünler konusunda da onun keyfî politikasını eleştirmişlerdir.[19] Nitekim, 19 Ekim 1922'de başbakanlığını

[12] Paris Barış Konferansı'nda "Üç Büyükler" olarak bilinen İngiltere Başbakanı David Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando etkin olmuş ve Versay Antlaşması'nın maddeleri taslak haline getirilmiştir.

[13] 10 Ocak 1920'de yürürlüğe giren Versay Antlaşması, Bismark tarafından kurulmuş Almanya'yı yıkıyor ve yeni bir Avrupa düzeni kuruyordu.

[14] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 14. Baskı, Ankara, s. 134-135; Kürkçüoğlu, *age.*, s. 72.

[15] Kürkçüoğlu, *age.*, s. 72.

[16] Satan, *age.*, s. 128.

[17] 1919'da Lloyd George'un, Yunanları, Anadolu'yu istilaya zorlamasına ve Türklere karşı savaş tehdidine karşı çıkmış ve Fransa Başbakanı Poincare ile anlaşarak Türkleri barış müzakereleri yapmaya çağırmıştır. 1922'de Andrew Bonar Law başbakan seçilince onun kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak daha serbest hareket edebilme imkânı bulmuştur. 1922-1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık etmiştir.

[18] David Gilmour, *Curzon: Imperial Statesman*, London, 1994, s. 546.

[19] Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 2008, s. 447.

yaptığı koalisyon hükûmeti, artan işsizlik sorunu, ekonomik bunalım ve muhafazakârların şiddetli muhalefeti ve de liderleri Andrew Bonar'ın hükûmetin dış politikasını sert bir şekilde eleştirmesi sebebiyle dağılmış, L. George da Liberal Parti'den seçilen son başbakan olmuştur.[20]

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama[21] ve bunun uzantısı olarak Batı Anadolu'yu Yunanistan'a terk etme siyasetini destekleyen L. George'un, doğmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı neredeyse çatışmaya kadar varan düşmanca davranışı, tarih kitaplarında yerini almıştır.[22] Hatta istifasının hemen öncesinde 14 Ekim'de Manchester'da Türklere karşı nefretini, Yunanlılara sevgisini ifade eden ve müttefikleri Fransızları eleştiren bir konuşma yapmıştır.[23] Türklere karşı bu kadar hasmane tavırlar sergileyen L. George, Türkler için söylemiş olduğu farzedilen "Türkler her şeyini feda eder, ama istiklalini asla" ve "Yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Ne yazık ki bu yüzyılın dahisi (Atatürk) Türkler'e nasip oldu ve o da bizim karşımıza dikildi"[24] sözleri ile rakibini tanımakta hünerli bir politikacı olduğunu göstermiştir.

Başbakan olmadan önce savaş karşıtı olarak Güney Afrika'daki İngiliz-Boer savaşına karşı duran L. George, Birinci Dünya Savaşı'nın şahinleri arasında yer almıştır.

Lloyd George'un Birinci Dünya Savaşı Anıları

George, 1922'de iktidardan düşmeden önce savaş anılarını yazmak istemiş, bunun için boş vakit gerektiğini yakın çevresine söylemiştir. Başbakanlığı sırasında bu işi yapabileceğine inanmış ve 12 Ağustos 1922'de bir Amerikan yayınevi ile anılarını yazmak üzere anlaşmıştır. Bir İngiliz gazetesi olan *The Sunday Times,* anıların *New York Times* ve *Chicago*

[20] L. George, 1926-1931 yılları arasında Liberal Parti'nin liderliğini sürdürmüş, 1945'e kadar da Liberal Parti milletvekili olarak parlamentoda kalmıştır.

[21] İngiltere, Osmanlı'ya ait eski Arap topraklarının paylaşılmasında diğer müttefikleriyle, özellikle Fransa ile birbirine düşmüştür. William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, 2008, s. 700.

[22] Şimşir, *age.*, s. 18-19. Bu kitapta Bilal Şimşir, Malta'ya sürgüne gönderilen Osmanlı ileri gelenlerinin İngilizler tarafından Ermeni katliamıyla da suçlandığını, Tevfik Paşa hükûmetinin bu iddiayı araştıracak tarafsız Avrupalı yargıçlardan oluşacak bir komisyona incelettirmeye karar verildiğini anlatıyor. Bu amaçla, 1919 Şubat'ında İspanya, Hollanda, İsviçre, İsveç ve Danimarka gibi tarafsız ülke hükûmetlerinden ikişer yargıç yollamalarını istemiştir. Lloyd George hükûmeti, tarafsız olan bu yargıçların Türkiye'ye gönderilip, Ermeni meselesini zaman geçmeden araştırıp sonuca bağlamasına diplomatik girişimler ve baskılarla mani olmuştur.

[23] David Walder, *Çanakkale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970, s. 377.

[24] İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, İstanbul, 2012, s. 106.

Tribune adlı Amerikan gazetelerinde tefrikalar halinde yayınlanacağına dair anlaşma yapıldığını da yazmıştır. Anlaşmaya göre ilk cilt 1922 yılı sona ermeden, ikinci cilt ise 1924 sonunda teslim edilecektir. Alacağı para ise o tarihe kadar ödenen en yüksek telif hakkı, 90.000 poundur. George, anılarına ödenen parayı savaş sebebiyle çekilen acıları hafifletmek için faaliyet gösteren yardım örgütlerine bağışlayacağını ifade etmiştir. Telif hakkı avansı olarak 5000 Pound alan George, bir iddiaya göre, alacağı parayı bağışlayacağından dolayı, yazma hevesini kaybetmiş ve anılarını zamanında yayın kuruluşuna teslim edememiştir. George'un 19 Ekim 1922'de iktidardan düşmesiyle, Amerikan gazetelerinin onun anılarına duyduğu ilgi de azalmıştır. Bunun üzerine George, Amerikan Birleşik Basın Ajansına günlük olaylar ile ilgili yazılar yazmak üzere iki yıllık bir anlaşma yapmıştır. New York Times ve Chicago Tribune gazeteleri kendileri ile daha önceden anlaşma yaptığı ve anlaşma hükümlerini yerine getirmediği için George aleyhine dava açmışlardır. Dava neticesinde George aldığı avansı iade etmiş ve savaş anılarını yazma ve yayınlama kontratı fesh edilmiştir.[25]

Anıların yazılması için ikinci ciddi girişim 1931 Ekim'inde, George'un hastalığından[26] sonraki nekahat dönemini hızlandırmak için Seylan'a giderken özel asistanlarına 1915-1916 arasında Savaş Bakanlığı döneminden itibaren tutmuş olduğu tüm arşivini düzenlemelerini istemesiyle başlamıştır. 1932'de, 350.000 adet kitap ve seri haklarını vererek *Daily Telegraph* gazetesi ile anlaşır.[27]

Lloyd George'un "Savaş Anıları", 1914-1918 yılları arasındaki George'un tutmuş olduğu arşive dayanmaktadır. Anılar, 1933-1936 arasında altı cilt olarak basılmıştır.

1933'te basılan Birinci cildin ilk bölümünde, George'un 1904 ile savaş başlayana kadar olan dönemde yaşadıkları, Başbakan Gladstone ile tanışması ve Dışişleri Bakanı Rosebery ile sohbetleri anlatılmaktadır. Birinci Cildin ikinci bölümünde ise, 1914 ve 1915'te gelişen olaylar, resmî dökümanlar, konuşmalar, yazışmalar, alıntılar ve Savaş Konseyi'nin aldığı kararlar kullanılarak anlatılmaktadır.

---

[25] J. Graham Jones, "The Lloyd George War Memoirs", *Cercles 21*, 2011, s. 95-97. (www.cercles.com/ n21/ jones)

[26] George, 1923'ten itibaren PPS (Post Polio Syndrome) yani, beyin ve kaslar arasında bağlantıyı sağlayan sinirleri etkileyen bir hastalıktan rahatsızdır.

[27] Jones, agm., s. 100.

Yine 1933'te basılan İkinci cilt, Aralık 1916 politik krizini[28], 1915-16 yılları arasındaki Mühimmat Bakanlığını ve ilk kooalisyon hükûmetinin bozulmasını anlatmıştır.

21 Eylül 1934'te basılan Üçüncü cildin ilk bölümünde, Aralık 1916 koalisyon hükûmetinin kuruluşu ve Alman U-Boat'larına karşı verilen mücadele anlatılmıştır. İkinci bölüm ise, Roma Konferansı'na ve Amerika'nın savaşa girişine ayrılmıştır.

Passendale Muharebesi'ni[29], Türklere karşı savaşı, Stockholm Konferansı ve Arthur Henderson'u[30] anlatan Dördüncü cilt, 26 Ekim 1934'de basılmıştır.

1918'in ilk üç ayını ve İtilaf devletlerinin kumanda birliğinin kurulmasını anlatan Beşinci cilt, 24 Eylül 1936'da basılmıştır.

Ekim 1936'da Altıncı cilt basılmıştır. Bu ciltte, Mayıs 1918'de Avam kamarasında, cephedeki askerlerin cephede kasten tutulduğu konusundaki "The Maurice Debate" denen tartışmalardan bahsetmiştir.

Altı ciltlik anıların son cildinin yazılması Ekim 1936'da tamamlandığında, Londra'da Churchill de dahil olmak üzere, kitapta adı geçen önemli şahıslardan birçoğu George'u eserinden dolayı övmüştür. Jones, makalesinde İngiliz Başbakan Asquith'in eşinin George'un sadece kendisini ön plana çıkardığını, savaştaki diğer önemli aktörleri önemsiz, hatta yok saydığını yazmıştır. Bayan Asquith'in "George'un savaşı tek başına kazandığını bilmiyordum" dediğini de belirtmiştir.[31]

George, anılarında savaş hakkındaki görüşlerini yansıtmış, yöneltilen eleştirilere karşı uyguladığı politikaları haklı çıkarmaya çalışmıştır. Bu kitaplar, Birinci Dünya Savaşı'nı, savaştaki baş aktörleri ve önemli olayları ilk elden anlatan bir kaynak olma özelliğini taşıdığından, kalıcı bir eser olma özelliğine sahiptir. Gerek siyasi, gerekse askerî tarihçiler tarafından sıkça alıntı yapılan ve başvurulan bir kaynak olan bu seri ilk yayımlandığı

[28] Liberal Parti'nin 1916'da bölünüp Lloyd George'un Muhafazakâr Parti desteğiyle bir koalisyon hükûmeti kurması ve 6 Aralık 1916'da başbakan olması ile gerçekleşen kriz.

[29] 1917 Haziran ve Kasım'ı arasında meydana gelen, hardal gazının ilk kez kullanıldığı İngiliz-Alman muharebesidir. Belçika'da gerçekleşen bu saldırıda her iki taraf da büyük kayıplar vermiştir.

[30] Britanya'nın İşçi Parti örgütlenmesini gerçekleştiren İngiliz siyasetçi. 1929-31 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış, Stockholm'de sosyalist bir konferans düzenleme fikrinin George tarafından önce kabul görüp sonra reddedilmesi üzerine görevinden istifa etmiştir. Silahsızlanma çalışmalarına katkıları sebebiyle 1934'de Nobel ödülü almıştır.

[31] Jones, agm., s. 107-109.

1930'larda kamuoyu tarafından büyük ilgiyle karşılanmıştır. George'un savaştaki generaller hakkındaki açık ve sert sözleri toplumun bir kesiminden eleştiri alırken, diğer yandan olayların "doğruluğunu" gösterdiğini düşünenlerin beğenisini kazanmıştır.

George'un anılarını yazmasının bazı sebepleri vardır. İlk olarak, diğer politikacılar yazdıkları anılarında George'u sert bir şekilde eleştirmişler, George da buna karşılık vermek istemiştir. Bir diğer sebep de savaşta birlikte çalışmış olduğu bazı önemli amiraller ve generallerin savaşın bitişinden çok kısa bir süre sonra anılarını yazmış olmaları, ancak bu anılarda onun savaştaki liderliğinden "kasti" olarak bahsetmemeleri veya ondan kötü şekilde bahsetmeleridir.

Lloyd George anılarında ağırlıklı olarak, İngiltere'nin savaşa girişinin haklı nedenlerini, savaştan sonraki düzenin sağlanmasıyla ilgili gayretlerini ve yeni düzenin kurulmasındaki çalışmalarını anlatmıştır. Bunu yaparken objektif bir bakış açısı yerine, özellikle Türklere karşı ön yargılı düşüncelerini aktarmıştır. Lloyd George anılarında, Osmanlı'ya ait Arap topraklarının İngiltere'nin eline geçmesi için yaptığı planlardan da söz etmektedir.

1938'de, bu anılar yeniden gözden geçirilerek, Cilt I ve Cilt II olarak tekrar basılmıştır. Bu makalede ise, Osmanlı'ya ait bilgilerin ağırlıklı olarak yer alması sebebiyle çoğunlukla Cilt II'den faydalanılmıştır.

Lloyd George'un Savaş Anılarında Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Gözlemler

Lloyd George'un Paris Barış Konferansı'ndaki politik tutumu yeni dünya düzeni kurmak yönünde olmuştur. Bu düzen esas itibariyle savaştan barışa geçişi kurmak değil savaşın intikamını almak ve yenilen tarafa bedel ödetmek şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden de Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalar uzun ömürlü olamamış, İkinci Dünya Savaşı'nın gerekçelerini bünyelerinde barındırmışlardır. Osmanlı ile yapılmak istenen barış antlaşması da bu genel yaklaşımın içinde ele alınmıştır. Dolayısıyla Sevr Barış Antlaşması Türk milleti tarafından kabul edilmeyecektir.

Lloyd George, Osmanlı İmparatorluğu'nun "cezalandırılması" hususundaki ısrarını devam ettirmek için Yunanlıların Anadolu'ya asker çıkartmalarını temin etmiştir. Yunan işgalinin Anadolu'da yaratacağı infiali ve Yunanlıların yapacakları katliam ve zulmü hesap edemeyen Lloyd George, Türk İstiklal Savaşı'nın sonuna kadar Sevr Barış Antlaşması'nın zorla Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilebileceğini düşünür. Ancak

antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için taraf devletlerin yetkili kurullarınca tasdik edilmesi gerekir. İşgalden dolayı Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının faaliyetlerine 18 Mart 1920'de son verilmiş ardından Ankara'da açılan TBMM de antlaşmayı onaylamamıştır. Fakat bütün bu süreçte, Lloyd George, antlaşmanın kabul ettirilmesi için siyasi ve askerî yolları denemeye devam eder. Bu çerçevede Yunan birliklerinin Anadolu'da ileri harekata geçirilmesi, 1921 Londra Konferansı'nda Sevr'in dayatılma çabası, Eylül 1922'de Türkiye ile İngiltere arasında Çanakkale meselesinde savaşa kadar gidebilecek olayların sorumluluğu da Lloyd George'a aittir.

Lloyd George Londra Konferansı'nda da, kendi tarafında savaşmasına rağmen Fransa'yı, Klikya bölgesinde Osmanlı tarafından yapıldığını iddia ettiği Ermeni katliamını önleyememenin sorumlusu olarak göstermiş, Mustafa Kemal'in bu olaydan sorumlu olduğunu, bu sebeple ona görev veren İstanbul hükûmetinin, Sadrazam ve bazı bakanların tutuklanması gerektiğini de söylemiştir.[32] Dahası, M. Kemal'in zor duruma düşmesi için Yunan ordusunun 12 kilometre daha ilerlermelerini teklif ettiği de kayıtlardadır.[33]

Lloyd George'un Türkiye'ye karşı düşmanca tutumunu Venizelos'la arkadaşlığına bağlayanlar, Venizelos'un 1920'de başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da onun aynı politikaları sürdürmesini açıklayamamışlardır. Gençliğinde, Türk karşıtı olarak bilinen ve Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini söyleyen eski İngiliz başbakanlarından Gladstone'un[34] görüşlerinden etkilendiği de iddia edilmiştir. Her iki başbakan da Liberal Partiden politikacılardı.

Lloyd George, anılarında Türklerin elinde zorbalıkla tutulduğunu iddia ettiği halklara özgürlük verilmesi gerektiğini söylemektedir. George, savaş boyunca Ermeni ve Arap ayrılıkçı hareketlerini desteklemiş, siyonist hareketlere de sempatiyle yaklaşmıştır. Hem Arap hem de Yahudi

[32] Londra Konferansı'nın 28 Şubat 1920 tarihli tutanağının 137 nolu belgesi. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), I. Cilt,* Ankara, 1973, s. CXI.

[33] Londra Konferansı'nın 10 Mart 1920 tarihli tutanağının 149 nolu belgesi. Şimşir, *age.,* s. CXIX.

[34] Türk düşmanı olarak bilinen İngiliz politikacı ve Başbakanı olan William Gladstone, popülist konuşmalarıyla tanınmıştır. 1876'da Osmanlı tebaası Bulgarlar hakkında *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, başlıklı 64 sayfalık bir yazı yazmış ve Osmanlıların bağımsızlık isteyen Bulgarlara yaptıklarını hiç yaşanmamış bir zulüm olarak nitelemiştir. Gladstone, Türklerin barbar olduklarını ve bu dünyadan yok edilmesi gerektiğini söylemiş, Türklerin insanlık dışı olduğunu, Osmanlı hükûmetinin hiçbir hükûmet kadar suç işlemediğini belirtmiştir. W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors And The Question Of The East*, London, 1876, s. 20, 42, and 57.

milliyetçiliğini desteklemiş olması Ortadoğu'da yaşanmakta olan Arap-Yahudi çatışmasının da fitilini ateşlemiştir. Öte yandan Araplara vaad edilen bölgeleri Fransa ile gizli antlaşmalarla paylaşmaları 1917'de ortaya çıktığında İngiltere "Orta Doğu'da güvenilmez ülke" olarak konumlandırılacaktır. Nitekim, Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı'nın Orta Doğu toprakları paylaşılmıştır. Bu anlaşmaya göre İngiltere'ye, Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ile Basra ve Güney Mezopotamya verilecektir. George, Türklerin istila ettikleri her bölgeyi kötü yönettiklerini, dünyanın en verimli bölgesi ve medeniyet beşiği sayılan Mezopotamya'nın Türkler elinde çöle döndüğünü iddia etmiştir.[35]

LIoyd George, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini Batı medeniyetlerinden tamamen soyutladığını iddia ederek, Avrupa'dan çıkarılması gerektiğini belirtmiş, tüm bu konular ışığında Osmanlı meselesinin ele alınmasını savunmuştur. [36]

George'un, dinî telkinlerin bolca yapıldığı kırsal bir ortamda yetişmesi ve de böyle ortamlarda çokça anlatılan "barbar müslüman ve Türk" masalları ile büyütülmesi de Osmanlı'ya karşı duyduğu düşmanlığın altındaki sebeplerden biri olarak gösterilmiştir. Hatıralarında, barışın ana şartı olarak Ermenistan topraklarının Türklerin kötülüklerinden ebediyyen kurtarılması gerektiğine inanmayan hiçbir İngiliz devlet adamının olmadığını söylemiştir. Türklerin kötü şöhretlerine karşın, modernliğin Yunan medeniyetinden kaynaklandığını ve Yunanlara karşı duyduğu sempatinin Türk nefreti ile bağlandığını da iddia etmiştir. Yine Avrupa'da büyük demokrat olarak bilinen Venizelos ile 1912'de tanışması ve iyi ilişkiler kurması onun Türk düşmanlığını artırmıştır. Lloyd George, çocukluğunda Fransız Devrimi'nden ve milletlerin bağımsızlık mücadelerinden çok etkilenmiştir. Baskı altındaki Ermeni, Arap ve Yunan gibi azınlıktaki milletlerin Türklerin tahakkümünden kurtarılması gerektiğine inanmış ve Gladstone'un yapmış olduğu gibi bunu kendine görev edinmiştir. Türklere karşı bu olumsuz düşüncelerinin nedenlerinden birinin de Çilingir'in tezinde bahsettiği gibi George'un ölüm taciri lakaplı, Avrupa'nın en zengin kişilerinden biri olan Zaharoff ismindeki Anodolulu bir Rum silah tüccarı ile olan yakın ilişkisidir.[37] George,

[35] George, *age.*, s. 504, 1050-51.

[36] Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George 1916-1917*, Boston, 1933, s. 63-64; David Lloyd George, *The Truth About Peace Treaties* Vol. I, London, 1938, s. 57-59; George, *War Memoirs of David Lloyd George, Volume I,* s. 662.

[37] Sedat Çilingir, *Lloyd George And The Dissolution Of The Ottoman Empire,* Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara, 2007, s. 566.

Mühimmat (levazım) Bakanı iken, Zaharoff ile silah alım-satın ilişkisi içine girmişler, her ikisinin de Osmanlı karşıtı düşünceleri birbirlerine yaklaşmalarına sebep olmuş ve George'un Osmanlı'ya karşı olumsuz görüşleri daha da artmıştır.

Lloyd George, Britanya'nın savaşa sürüklenmesine Asquith hükûmetinin Dışişleri Bakanı olan Grey'in beceriksizliğinin sebep olduğunu söylemiştir. Savaş öncesi, Osmanlı ve Bulgaristan'ın İngilizlerin tarafına geçmesi için sert ve resmî çağrı yapılmasının faydasız olduğunu ifade etmiş, iki devleti de tarafsız ya da savaş dışında tutmak adına, Türkiye ve Bulgaristan'a finansal destek verme vaadiyle elçi gönderilmesi dahil ortada birçok yol olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ı tarafsız tutmayı başarabilecekken, savaşın yıllarca uzamasına ve neredeyse İtilaf Devletlerinin yenilgisine sebep olunacağından bahsetmiştir. Osmanlı'nın parçalanması için en sert politikayı uygulayanlardan biri olmasına karşın George anılarında, Osmanlı'nın Karadeniz'deki saldırısından önce, Osmanlı'yı kendi taraflarına çekmemelerinin çok büyük bir hata olduğunu düşünmekte ve bunun sorumluluğunun da Grey'e ait olduğunu iddia etmektedir. [38]

George, anılarında Osmanlı topraklarını İngiliz hâkimiyeti altına almak adına yaptığı planları da detaylı olarak anlatmıştır. Şöyle ki; Türkler'in Mısır'ı kuşatmak için Suriye'de 80.000 kişi topladığını ve Mısır cephesine doğru harekete geçtiklerini öğrendiğini yazmıştır. Bu Osmanlı birliğini kuşatmak için Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz güçlerine doğru ilerleyişlerine izin verdiğini ifade etmiştir. Bu arada, Suriye'de 100.000 kişilik bir ordu hazırlayarak Türklerin Suriye ile bağını kesmeyi planladığını yazmıştır. Böylelikle Türkler ya teslim olacak ya da savaşmak zorunda kalacaktır. İstanbul ve Suriye arasındaki mesafeden dolayı Türklere destek gelemeyeceğini hesaplayan George, 80.000 Türk'ün Suriye'den temizlenmiş olacağını ve Suriye'nin İngilizlerin eline düşeceğini planladığını da yazmıştır.[39] Muhtemelen bu plana uygun olarak İngilizler, Osmanlı'nın başarısız iki taarruzundan sonra, 1916'nın sonunda Kanal Cephesi'nde harekete geçerek Sina yarımadasını ele geçirmişlerdir.[40]

[38] Lloyd George, *War Memoirs of David Lloyd George 1914-1915*, Boston 1933, s. 87; Bu bilgiyi bizden önce Yusuf Hikmet Bayur da kaydetmiştir. Bk. *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, 1983, s. 338.
[39] George, *age.,* s. 224.
[40] Armaoğlu, *age.*, s. 122.

Sonuç

Büyük Britanya İmparatorluğu'nun 1916-1922 yıllarında başbakanlığını yapmış ve Britanya'yı Birinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkartmayı başarmış Liberal Partili bir politikacı olan David Lloyd George, bu yıllarda "Türk-Osmanlı karşıtı" siyaseti benimsemiş bir siyaset adamı olarak bilinmektedir. Lloyd George 20. yüzyılın pek çok devlet adamı gibi anılarını yazmıştır. Onun "Savaş Anıları" 1933'te yayınlanmaya başlamış ve 1936 yılına kadar altı cilt kitap olarak tamamlanmıştır. Bu eserler 1938 yılında tekrar gözden geçirilerek iki cilt halinde basılmıştır. Osmanlı, Türkiye ve Türklerle ilgili olan ilk cildindeki bilgiler 1914-1918 yılları arasındaki George'un tutmuş olduğu notlara ve şahsi arşivine dayanmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde incelediğimiz George'un anıları bize onun "Osmanlı-Türk karşıtı bir politikacı olduğu" tespitini doğrulamaktadır. Lloyd George anılarında, kendi kabinesindeki bakanların muhalefetine rağmen, "Türkiye karşıtı" politikalarından ödün vermediğini açıkça belirtmektedir. George, bu süreçte Yunanistan'ı ısrarla destekleyerek kariyerini de riske atmıştır. George, anılarında Türkleri "olumsuz bir nesne" olarak nitelemiş, Doğu Hıristiyan toplulukların Türk "tahakkümünden" kurtarılması gerektiğini düşünmüş, böylece Britanya'nın Doğu'da başlatmış olduğu işgal politikalarına ahlaki bir gerekçe bulmayı denemiştir. Orta Doğu'dan Türk İmparatorluğu'nun çıkartılmasının bölge için "huzur ve barış" getireceğini tahayyül eden George'u, 20. yüzyılda meydana gelen olaylar tekzip edecektir. Anılarında Arap, Ermeni, Rum ve Yahudi milliyetçiliklerini destekleyen George, bu desteğin siyasi, sosyal ve iktisadi nasıl sonuçlar doğuracağına dair öngörüde bulunmamaktadır. Bu da George'un bu halklara Britanya dış politikası çerçevesinde baktığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995,* 14. Baskı, Ankara.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt 3, Kısım 1,* Ankara, 1983.

Çilingir, Sedat, *Lloyd George and the Dissolution of the Ottoman Empire,* Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Ankara, 2007.

De Zogheb, Henry, "David Lloyd George", *Fikir Hareketleri*, Yıl: 2, C. 4, S. 81, 1935.

George, David Lloyd, *War Memoirs of David Lloyd George 1914-1915*, Boston, 1933.

----------, *War Memoirs of David Lloyd George 1916-1917*, Boston, 1933.

----------, *War Memoirs of David Lloyd George, Volume I,* London, 1938.

----------, *The Truth About Peace Treaties* Vol. I, London, 1938.

Gilmour, David, *Curzon: Imperial Statesman*, London, 1994.

Gladstone, W. E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, London, 1876.

Jones, J. Graham, "The Lloyd George War Memoirs", *Cercles 21*, (www. cercles.com/n21/ jones)

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.

Mcneill, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, 2008.

Ortaylı, İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, İstanbul, 2012.

Satan, Ali, *100 Soruda 1. Dünya Savaşı*, İstanbul, 2014.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), I. Cilt,* Ankara, 1973.

----------, *Malta Sürgünleri*, Ankara, 2008.

Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2002.

Walder, David, *Çanakkale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, 1970.

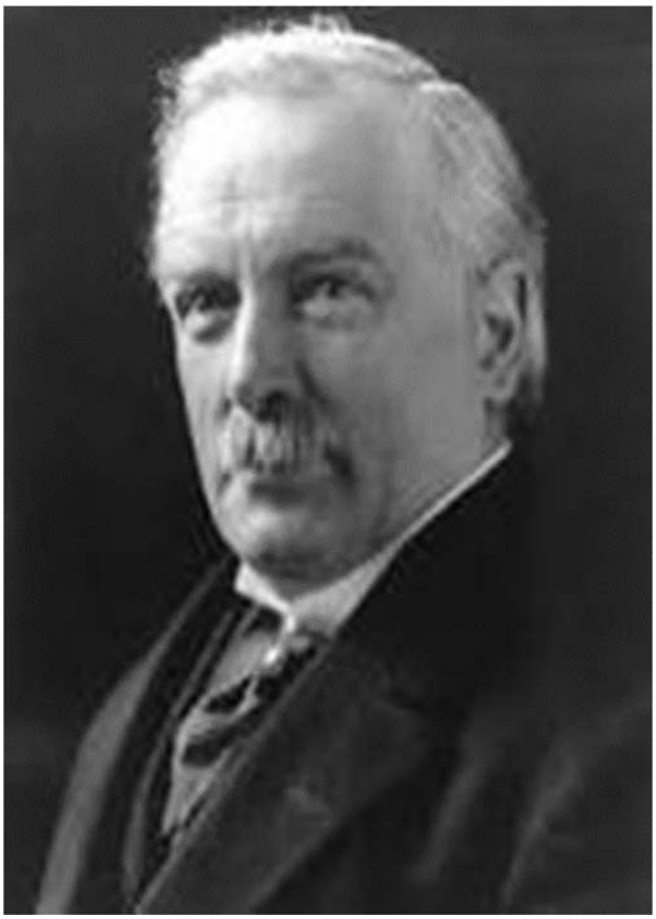

EK 1: David Lloyd George

EK 2: Lloyd George'un 1933-36 yılları arasında yazılmış 6 ciltlik Savaş Anıları